

Editor a text - Úvod to praktické textologie

Editor = textolog připravující vydání literárního díla

Text = "jazykové vyjádření záměru jeho tvůrce" (D. S. Lichačev)

Text ve významu jednoho z textových pramenů pojmenováváme znění (texty, mezi nimiž jsou jen nepatrné nebo žádné rozdíly). Verze jsou znění, která se od sebe liší větším počtem úprav. Redakce (= varianty) - jestliže jsou mezi textovými prameny podstatné rozdíly ovlivňující tematickou, syžetovou, kompoziční, jazykovou výstavbu díla.

Editorovou povinností je znát všechny textové prameny, jednotlivé prameny nemůže brát izolovaně, ale jako součást celého díla, měl by znát i společenskou situaci (literární a jazykovou), v níž dílo vzniklo. Srovnává a kriticky hodnotí textové prameny, zkoumá veškerý dokumentární materiál. Musí stanovit výchozí text (někdy označován jako text základní, je to znění vyjadřující v největší míře autorův konečný tvůrčí záměr), na jehož základě vypracuje text kanonický (text zbavený nedostatků, chyb, cizích zásahů a úprav nesrovnávajících se s autorovým záměrem). Sleduje, kde se autor naposledy projevil jako tvůrce (nemusí to být nutně vydání poslední ruky = tj. poslední knižní vydání za života autora, ke kterému dal autor souhlas). Autorova konečná redakce díla je základem, ze kterého se vychází při kanonizování textu, tato je pro textologa výchozím textem. Konečným cílem editorovy práce je vydání takového textu, díla, které co nejpřesněji reprodukuje znění vyšlé naposledy z ruky autorovy jako výraz jeho tvůrčího záměru.

Kritiku výchozího textu provádí tedy textolog na podkladě kolace, tj. srovnání tohoto znění se všemi ostatními textovými prameny - staršími i mladšími, opíraje se přitom o fakty získané studiem dokumentačního materiálu. Jedině srovnáním všech rozdílů a odchylek je možno objektivně zhodnotit sledovaný text a spolehlivě určit, co je porušení textu.

Existuje-li text v jediném znění, má textolog usnadněnou situaci v tom, že se nemusí starat o často obtížné určování výchozího textu a provádět pracné srovnání jednotlivých pramenů, kladoucí značné nároky na jeho přesnost a čas; o to těžší je však určit poškození textu a provést správnou opravu - emandaci. Míra objektivity v takovém případě klesá a emandace se zakládají většinou na dohadu (konjektuře) - zde je zvláště nezbytná znalost autorova díla, stylu a správná interpretace textu.

Cílem textově kritické práce při vydání díla je vypracování textu, který:

1. vyjadřuje autorův poslední tvůrčí záměr (určení výchozího textu).
2. je zbaven koruptel (chyb, nedostatků) všeho druhu a vnějších zásahů (vypracování kanonického textu).

Kritická vydání literárního díla

a) vědecké vydání - vypracováno kritickou metodou, opatřeno podrobným literárně-historickým a textologickým komentářem (kritickým aparátem), popř. studií vykládající a hodnotící dané dílo. Je východiskem pro vydání čtenářské.

b) čtenářské - vychází z vědeckého. Neexistuje-li je nutné čtenářské vydání pořizovat touž kritickou metodou jako vědecké. Rozdíl je tedy v rozsahu vydávaného díla (bez juvenilií, variant, zlomků, náčrtů, překladů), jde prakticky o vybrané spisy nemá kritický aparát.

Textové změny

Každá změna má svůj původ, příčinu a účinek.

1. změny autorské × neautorské

2. změny vědomé (motivované, záměrné) × bezděčné

3. změny v souladu s uměleckým záměrem autora (pozitivní) × porušující um. záměr autora (negativní)

Každá změna je vždy vymezena všemi třemi kritérii současně -> 8 různých kombinací, avšak poslední 2 - autorská (resp. neautorská) změna bezděčná, pozitivní - můžeme eliminovat, protože tento typ nelze teoreticky uvažovat - bezděčná, nemotivovaná změna má teoreticky vždy negativní účinek.

I. Změny autorské / vědomé / pozitivní

- promyšlené práce na textu, umělecky motivované změny, autorovy jazykové úpravy v souladu s obecným vývojem jazyka zamezující archaizaci díla, různé drobné změny s prakticky nulovým účinkem, opravy bezděčných omylů vlastních i cizích.

II. Změny neautorské / vědomé / pozitivní

- opravy bezděčných poškození textu - cizích i autorových. Částečně sem lze počítat i redakční úpravy ve snaze posílit autorův záměr - ty musely být schváleny autorem, patří sem tedy jen svou genezí, ve skutečnosti jsou to vlastně změny autorské

III. Změny autorské / vědomé / negativní

- změny provedené autorem sice vědomě, ale mechanicky, "netvořivě"

IV. Změny neautorské / vědomé / negativní

- redakční zásahy motivované např. komerčními zájmy nakladatele, "ohledem" na čtenáře, osobním vkusem redaktora, korektury nivelizující autorův styl a jazyk podle dobové normy, úpravy ve jménu "jazykové správnosti" a jiné vnější zásahy

V. Změny autorské / bezděčné / negativní

- autorovy bezděčné omyly a nedůslednosti, nepočítáme zde omyly pravopisné a gramatické - nejde většinou o "změny", ale o jev, který je v textu od jeho počátku, především proto, že tyto

prvky nejsou záležitostí historie konkrétního textu, ale obecnou záležitostí autora a spis. normy.

VI. Změny neautorské / bezděčné / negativní

- bezděčné omyly všech ostatních zúčastněných osob (písaři, redaktoři, nakladatelé, korektoři, sazeči aj.)

Proti sobě stojí změny motivované umělecky, slohově a mimoumělecky, vnějškově.

Je nutno uvažovat textové změny v jejich úhrnném komplexu, v souborech, jak je přinesla jednotlivá vydání, nehodnotit je izolovaně.

Nelze např. každou jednotlivou autorovu náhradu nespisovného prvku spisovným kvalifikovat jako projev jazykového purismu. Je-li taková změna ojedinělá, můžeme se domnívat, že je promyšlená, že má slohovou motivaci. Jestliže však autor v určitém stadiu textu začne hromadně dosazovat za nespisovné výrazy a tvary jakékoli ekvivalenty, jen když jsou spisovné, bez zřetele ke kontextu, pak lze sotva mluvit o slohové motivaci. Důsledek přístupu pro textologicko-ediční řešení je zřejmý - rozlišování uvnitř kategorie autorských úprav se neuplatňuje při kritice výchozího textu, ale je rozhodující pro určení výchozího textu. Jakmile jsme už vybrali základní text, přijali jsme jej se všemi autorovými vědomými úpravami, všechny autorské změny jsme zahrnuli do pojmu "poslední tvůrčí práce s textem", učinili jsme tak s vědomím, že tento text může v detailech obsahovat i změny takového typu, který byl v pozdějším stadiu vývoje textu kvalifikován jako negativní.

Úprava textu k vydání je konečnou fází editorovy práce, není přímo podmíněna vlastním materiálem, literárním dílem, které vydáváme, i když je úzce spojena, je převážně věcí určité konvence.

Text vydávaného díla musí zachovávat specifickou podobu autorova jazyka a stylu, tedy i s eventuálními odchylkami od spisovné normy (dnešní i z doby autorovy). Úpravou textu tedy rozumíme úpravu především po stránce pravopisné, odstranění autorových jazykových omylů (mluvnických a pravopisných, ať náhodných nebo způsobených neznalostí) a odstranění jevů, které do autorova jazyka vnikly pod přechodným tlakem dobové normy a kodifikace.

Uspořádání spisů a jednotlivých svazků

Vzniká z potřeby mít v ucelené řadě celé autorovo dílo, rozptýlené zpravidla v jednotlivých knihách, časopisech, neperiodických tiscích nebo dokonce ještě nepublikované (jen v rukopisech či opisech).

Způsob uspořádání autorova díla:

~ chronologicky (podle vzniku nebo publikování)

~ podle literárních druhů (jde-li o dílo různorodé) - lyrika, veršovaná epika, dramata, prozaická díla, autobiografické práce, práce o literatuře a umění podobnou prózu

~ tato 2 hlediska lze kombinovat

Povinností toho, kdo autorovo dílo vydává, je informovat čtenáře o své práci na textu - prostřednictvím komentářů. Komentáře tvoří především ediční (vydavatelské) poznámky a vysvětlivky. Jejich rozsah a obsah i způsob vypracování se řídí podle toho, k jakému vydání se připojují.

Vědecké vydání - ediční poznámky obsahují údaje o vydávaném díle, a to na základě shromážděného materiálu literárně-historického a textologického. Jejich úkolem je ukázat, jak dílo vznikalo, jak se vyvíjelo, popř. proměňovalo. Ediční poznámky obsahují seznam děl, která jsou ve svazku zařazena, v jakém pořadí, co je tam navíc oproti původnímu vydání, které části díla jsou z vydání vypuštěna; bibliografické údaje o zařazovaných dílech (od prvních otisků po vydání poslední ruky); registrují existenci rukopisů, náčrtů, opisů, popisují je a hodnotí.

Komentované čtenářské vydání - je doprovázeno edičními poznámkami informujícími o lit.-hist. skutečnostech týkajících se daného díla. Ed. pozn. Se omezují na shrnutí zákl. a nejdůležitějších faktů, bez širšího odůvodňování a registrace růzností.

Odvozené čtenářské vydání - uvádí se doba vzniku díla a zákl. údaje z jeho historie, a které vydání je výchozím textem.

Vydání pro školní mládež - upouští se od nudných pasáží, úprava pro žáky (vysvětlivky), aby text lépe chápali.

Části komentáře bývají vysvětlivky umožňující čtenáři porozumění textu. Za komentáři bývají ve vědeckých vydáních podle potřeby připojovány rejstříky, seznamy básní podle prvního verše, speciální seznamy (např. seznamy adresátů autorovy korespondence, chronologický seznam publikovaných děl autora, obrazové přílohy...).

zdroj: kol. Ústavu pro českou literaturu ČSAV: Editor a text - Úvod do praktické textologie. Paseka, Praha - Litomyšl 2006.